

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
----------------	----

ΜΕΡΟΣ Α΄

Προς μια «μαχόμενη» κοινωνική ψυχολογία

1. Προς μια «μαχόμενη» κοινωνική ψυχολογία	19
<i>Σ. Παπαστάμου</i>	

ΜΕΡΟΣ Β΄

Διυποκειμενικές δυναμικές και συμπεριφορικές εκφάνσεις

1. Το συναίσθημα στην κοινωνική διάδραση: εξετάζοντας τη διαλεκτική σχέση ενδοπροσωπικών και διαπροσωπικών παραγόντων	115
<i>Κ. Καφέτσιος</i>	
2. Επιζήτηση εγγύτητας στη στενή διαπροσωπική σχέση και υπονόμηση της αυτοπροστασίας της υγείας κατά τις σεξουαλικές επαφές	139
<i>Π. Σ. Κορδούτης, Κ. Κεσκίνης, Δ. Μπαρμποπούλου</i>	
3. Αυτονομία, εσωτερικότητα και ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων ως παράγοντες συνεργατικότητας	171
<i>Μ. Σκαλάκη</i>	
4. Αντίληψη του τρίτου προσώπου και κοινωνική επιρροή: η πρόσληψη της πλειοψηφικής και μειονοτικής επιρροής	185
<i>Α. Γαρδικιώτης</i>	
5. Οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας, διπλού και μονού εισοδήματος στην Ελλάδα: ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά	213
<i>Α. Γκαρή</i>	

6. Οργανωσιακή δημιουργικότητα: η διαλεκτική σχέση οργανωσιακής πρόσληψης, δημιουργικού παράγωγου και οργανωσιακού υποκειμένου 243
Α. Αναστασοπούλου
7. Οι συμπεριφορικές προθέσεις ως ατομική, συλλογική και πολιτισμική διεργασία: βασικοί θεωρητικοί προβληματισμοί 273
Γ. Αδαμόπουλος, Β. Παυλόπουλος

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Διακυβεύματα ταυτότητας και διομαδικές συγκρούσεις

1. Διερεύνηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων της τρομοκρατίας στην Ελλάδα 299
Π. Κακαλέτρης, Α.-Β. Ρήγα
2. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα: Έλληνες και Γερμανοί μιλούν για το παρελθόν τους 317
Α. Μαντόγλου, Α. Μελίστα
3. Η έρευνα δράσης ως μέσο επιμόρφωσης και ενδυνάμωσης των εκπαιδευτικών για τη διαχείριση της πολυπολιτισμικής τάξης 349
Δ. Σακκά
4. Πρόσληψη της διάκρισης και διεργασίες επιπολιτισμοποίησης μεταναστών και παλιννοστούντων 381
Μ. Ντάλλα
5. Κοινωνιοψυχολογική έρευνα και ιδεολογία: το παράδειγμα των μειονοτικών ομάδων 409
Μ. Δικαίου, Ε. Φίγγου, Α. Μπάκα
6. «Όχι στην αυλή μου!» ή «περιβαλλοντική πρεσβυωπία»; (Αντι-)στάσεις και πρόσληψη της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης σε τοπικό έναντι ευρύτερου επιπέδου αναφοράς 435
Α. Κωνσταντινοπούλου, Β. Παυλόπουλος
7. Ρητορικές κατασκευές της «ελληνικότητας» στον λόγο περί μετανάστευσης: εθνική ταυτότητα και χρόνος 463
Ε. Φίγγου

8. Αναπαραστάσεις του κοινωνικού και του πολιτισμικού
στις νοημαδοτήσεις της κοινής συνύπαρξης
σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα: μια κοινωνιοψυχολογική
ανάλυση της αντίθεσης στη μετανάστευση σε ιδεολογικό
επίπεδο 491
Ξ. Χρυσόχοου

ΜΕΡΟΣ Δ΄

Νομιμοποιητική λειτουργία της ιδεολογίας

1. Νομιμοποίηση του συστήματος και ψυχολογική ανάγκη:
μια σχέση αμφίβολης νομιμότητας 523
Τ. Ιατρίδης, Κ. Βασιλείου
2. Η κοινωνική ανισότητα ως ουσια-στική διαφορά των κοινωνικών
κατηγοριών: μια συμβολή στη μελέτη της ουσιοποίησης 551
Μ.-Π. Κάκκου, Ξ. Χρυσόχοου
3. «Αυτός ο κόσμος δεν είναι δίκαιος;»: Προέλευση και επιπτώσεις
των πεποιθήσεων περί δικαιοσύνης 581
Β. Παυλόπουλος
4. Διερεύνηση της σχέσης δογματισμού και αυταρχισμού
υπό το φως αντίθετων πολιτικών εξτρεμισμών 617
Γ. Προδρομίτης
5. Όψεις συμβολικής νομιμοποίησης και απονομιοποίησης
του κοινωνικού συστήματος 645
Σ. Γκουμάτση, Γ. Προδρομίτης, Σ. Παπαστάμου
6. Αναδεικνύοντας διεργασίες ιδεολογικής αναπαραγωγής:
ψευδής συνείδηση και ιδεολογικά διλήμματα 675
Ν. Μποζατζής
7. Νοημαδοτήσεις της τρομοκρατίας στον λόγο ομάδων
εστίασης Ελλήνων και Ευρωπαίων 709
Α. Μπάκα, Β. Τρίγκα
8. Η μειονοτική διαχρονική συνεκτικότητα συμπεριφοράς
ως ανάχωμα στη διαβρωτική επίδραση της ψυχολογιοποίησης 739
Η. Συρίγου, Σ. Παπαστάμου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πριν μερικούς μήνες, οι συντονιστές του Κλάδου Κοινωνικής Ψυχολογίας της ΕΛΨΕ και ο πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Κοινωνικής Ψυχολογίας, με αφορμή το 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικής Ψυχολογίας που διεξήχθη στη Σπάρτη τον Δεκέμβριο του 2009, σκεφθήκαμε ότι θα ήταν ενδεχομένως ενδιαφέρον να επιμεληθούμε έναν τόμο στον οποίο θα καταγράφονταν οι τελευταίες τάσεις της ερευνητικής δουλειάς όλων όσοι, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ασχολούνται με την κοινωνική ψυχολογία στην Ελλάδα. Πρόθεσή μας δεν ήταν προφανώς η έκδοση των πρακτικών του συνεδρίου μας: κάτι τέτοιο και ανούσιο θα ήταν και άχαρο. Κυρίως θα ήταν άσκοπο γιατί θα μηρύκαζε παλαιότερες εργασίες που μόλις είχαν κοινοποιηθεί –έστω και προφορικά– στα μέλη της μικρής ακαδημαϊκής μας κοινότητας, και συνεπώς δεν θα παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αποφασίσαμε αντίθετα να καλέσουμε όσους και όσες είχαν συμμετάσχει στο εν λόγω συνέδριο να γράψουν ένα κείμενο πάνω σε θέμα της αρεσκείας τους, το οποίο, κατά τη γνώμη τους, να ανταποκρίνεται περισσότερο στα επιστημονικά τους ενδιαφέροντα της στιγμής.

Αποτέλεσμα αυτής της πρόσκλησης είναι το παρόν συλλογικό πόνημα, το οποίο αποσκοπεί ουσιαστικά να συμβάλλει, με τον τρόπο του, στην ιστορία της ψυχολογίας στην Ελλάδα και ειδικότερα στην ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας, παίρνοντας τη σκυτάλη από ένα προηγούμενο ανάλογο σύγγραμμα, το οποίο είχε δει το φως της δημοσιότητας ακριβώς 10 χρόνια νωρίτερα¹. Μπορεί η

1. Αναφερόμαστε προφανώς στο σύγγραμμα Σ. Παπαστάμου (επιμέλεια), *Η κοινωνική ψυχολογία στο κατώφλι του 21ου αιώνα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2000.

ιστορία αυτή να είναι ακόμη ολιγόχρονη, αφού η πρώτη «έδρα» κοινωνικής ψυχολογίας στη χώρα μας δημιουργήθηκε μόλις το 1981² στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, προτού ακόμη δημιουργηθεί και λειτουργήσει το πρώτο Τμήμα Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης το 1987. Μπορεί επίσης η «ελληνική»³ κοινωνική ψυχολογία να μην έχει ακόμη επιδείξει ιδιαίτερα πλούσιο ερευνητικό έργο, εξαιτίας εν μέρει αυτής ακριβώς της σχετικά ολιγόχρονης ιστορίας της, η οποία –ουσιαστικά– είναι πολύ πιο σύντομη αν αναλογιστεί κανείς ότι άρχισε να αναπτύσσεται –ποσοτικά τουλάχιστον– μετά την ίδρυση των άλλων τριών τμημάτων ψυχολογίας του δημόσιου πανεπιστημίου⁴ (στο Πάντειο Πανεπιστήμιο το 1992, στη Θεσσαλονίκη το 1993 και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών⁵ το 1992). Μπορεί τέλος να χρειαστούν αρκετά χρόνια μέχρις ότου η νέα γενιά κοινωνικών ψυχολόγων στην Ελλάδα κατορθώσει να αυτονομηθεί από τα επιστημολογικά, μεθοδολογικά και θεωρητικά παραδείγματα των δασκάλων της⁶, οι παλαιότεροι των οποίων τουλάχιστον γνώρισαν και πρωτοδοκιμάστηκαν στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα εκτός Ελλάδας και, ως εκ τούτου, εισήγαγαν στη συνέχεια μέρος του τρόπου σκέψης και της –ερευνητικής– νοοτροπίας των χωρών όπου σπούδασαν, δίδαξαν και εργάστηκαν. Όπως και να έχει το πράγ-

-
2. Και την οποία κατέλαβε ο αγαπητός φίλος και συνάδελφος Δ. Γεώργας.
 3. Η εμβέλεια του όρου περιορίζεται στον γεωγραφικό προσδιορισμό της εν λόγω κοινωνικής ψυχολογίας, δεδομένου ότι (ακόμη;) ουδεμία ιδιαιτερότητα δεν της επιτρέπει (θεματικά τουλάχιστον...) να ξεχωρίσει από την παραγόμενη επιστημονική γνώση στα λοιπά μήκη και πλάτη της Γης...
 4. Δεν αναφερόμαστε φυσικά στα αναρίθμητα κακέκτυπα ομοιώματα που προσφάτως νομιμοποιήθηκαν να παραμορφώνουν την ελληνική νεολαία με ελευθερίως παρεχόμενη «ψυχολογική» γνώση.
 5. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για το Πρόγραμμα Ψυχολογίας του Τομέα Ψυχολογίας του Τμήματος ΦΠΨ, το οποίο όμως οδηγούσε –και εξακολουθεί να οδηγεί– στη λήψη πτυχίου ψυχολογίας ισότιμου με αυτά των υπόλοιπων τμημάτων ψυχολογίας.
 6. Ακολουθώντας έτσι τη συμβουλή που πρόσφατα έδωσε ο Willem Doise στους φοιτητές και στις φοιτήτριες του θερινού σχολείου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Κοινωνικής Ψυχολογίας, στην Αίγινα, όταν τον ρώτησαν τι έπρεπε να κάνουν για να προχωρήσει η έρευνα στην κοινωνική ψυχολογία...

μα, η κοινωνική ψυχολογία διδάσκεται συστηματικά στην Ελλάδα σχεδόν 25 χρόνια πλέον, αποτελεί ένα από τα βασικά γνωστικά αντικείμενα της ψυχολογικής επιστήμης έτσι όπως αυτή θεραπεύεται στη χώρα μας μέσα στα δημόσια πανεπιστήμια και κυρίως επιλέγεται από πλήθος νέων συναδέλφων μας ως ο χώρος εκείνος στα πλαίσια του οποίου επιθυμούν να μετρήσουν τις ερευνητικές τους δυνάμεις και, μετά την απαραίτητα παραδοσιακή αυστηρή μύησή τους, να αποκτήσουν την ύστατη ακαδημαϊκή περγαμηνή της διδακτορικής διατριβής.

Πράγματι, τα διδακτικά βιβλία κοινωνικής ψυχολογίας –εγχωρίου και αλλοδαπής κοπής– όπως και οι διδακτορικές διατριβές στο συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο πληθαίνουν εντυπωσιακά, χρόνο με τον χρόνο, καθιστώντας πασιφανή την εδραίωση αυτού του κλάδου της ψυχολογικής επιστήμης στην ελληνική πανεπιστημιακή πραγματικότητα. Εξίσου εντυπωσιακά εντείνεται παράλληλα η αίσθηση της πανσπερμίας που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνική ψυχολογία σε ό,τι αφορά την ερευνητική θεματολογία και κυρίως τις επιστημολογικές προοπτικές μέσα στις οποίες εντάσσονται οι κατά τεκμήριο ενδιαφέρουσες προαναφερόμενες διδακτικές και ερευνητικές δραστηριότητες. Η δημιουργία αυτής της αίσθησης της «πανσπερμίας» –που αντί να αναδεικνύει την «πολυσυλλεκτικότητα» και «πολυμορφία» της νεοσύστατης κοινότητας των Ελλήνων κοινωνικών ψυχολόγων (γεγονός που θα καθιστούσε ευκρινέστερο και πιο διακριτό τον σαφώς προτιμότερο εμπλουτισμό της εν λόγω κοινότητας από ποικίλα πολιτισμικά στοιχεία), υπογραμμίζει την έλλειψη συνοχής του– οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, σε δύο τουλάχιστον λόγους. Στον πρώτο αναφερθήκαμε ήδη: σχετίζεται με τον σαφέστατα ετερόφωτο χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνικής ψυχολογίας, δεδομένου ότι η πρώτη γενιά κοινωνικών ψυχολόγων που δίδαξε και «έκανε» κοινωνική ψυχολογία στην Ελλάδα το έπραξε ακριβώς με τον τρόπο που είχε μάθει να το πράττει κατά τη διάρκεια των σπουδών της σε κάποια χώρα στο εξωτερικό.

Σύνηθες φαινόμενο της παλιννόστησης αυτή η δυσκολία απαλλαγής μιας εκ των δύο κοινωνιοψυχολογικών ταυτοτήτων του παλιννοστούντος, δεν αρκεί για να εξηγήσει τον δεύτερο λόγο που, πιστεύουμε, ευθύνεται για τη (φαινομενικά τουλάχιστον) μάλλον

ασυνάρτητη εικόνα που δίνει η «ελληνική» κοινωνιοψυχολογική παραγωγή και που, κατά τη γνώμη μας, εντοπίζεται, από τη μια μεριά, στην εμμονή των πρωτοδιδασκάλων (συμπεριλαμβανομένου ενός εκ των τριών επιμελητών του παρόντος τόμου) να αναπαράγουν τα παραδείγματα μέσα στα οποία «ανδρώθηκε»⁷ η πρακτική τους ως κοινωνικών ψυχολόγων και, από την άλλη, στη μέχρι τώρα αδυναμία της δεύτερης γενιάς κοινωνικών ψυχολόγων (συμπεριλαμβανομένων των άλλων δύο επιμελητών του παρόντος τόμου) να ακολουθήσουν τη συμβουλή του Doise (βλ. υποσημείωση 6) και να ανατρέξουν σε παραδείγματα διαφορετικά από αυτά των διδασκάλων τους. Μια πιθανή εξήγηση –εν μέρει εφησυχαστική, ίσως και υπεραισιόδοξη– μπορεί να βρίσκεται σε μια από τις ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνίας⁸, που της επιτρέπει ακόμη να μην αποτελεί μια κοινωνία της γνώσης, αλλά αντίθετα να εξακολουθεί να είναι μια από τις ελάχιστες πλέον κοινωνίες του «ανεπτυγμένου» κόσμου που διατηρούν κάθε δυνατή επιφύλαξη, καλλιεργούν κάθε πιθανή υποψία, αναπτύσσουν πάσης φύσεως αμυντικές αντιστάσεις ενάντια στην παραγωγή επιστημονικής γνώσης και κυρίως ενάντια στην ορατή πιθανότητα ορθολογικής χρήσης της γνώσης αυτής από τη συντεταγμένη(;) πολιτεία: λειτουργώντας μέσα σ’ αυτή την κοινωνιακή έρημο του ανορθολογισμού, στερούμενοι, με άλλα λόγια, σε μεγάλο βαθμό τα απαραίτητα γνωστικά στοιχεία που θα τους επέτρεπαν να ελέγξουν γνωσιακά μια ανεξήγητη κατάσταση (βλ. Deconchy...) εν είδει «δοξασίας», οικοδομούν τις δικές τους ορθοδοξίες, δυσχεραίνοντας σε μεγάλο βαθμό τον διάλογο μεταξύ των διαφόρων «τάσεων» που εμφανίζονται στο περιορισμένο πλαίσιο του ελληνικού κοινωνιοψυχολογικού γίγνεσθαι.

Σ’ αυτό ακριβώς το σημείο φιλοδοξεί να παρέμβει η παρούσα εκδοτική πρωτοβουλία, μέσω της καταγραφής των τελευταίων θεωρητικών αναζητήσεων και μεθοδολογικών πρακτικών των Ελλήνων κοινωνικών ψυχολόγων. Ελπίζουμε πως θα συμβάλουμε έτσι στον

-
7. Συγχωρέστε μας τη σεξιστική απόχρωση της έκφρασης, που δεν υποκρύπτει ουδεμία παρόμοια πρόθεση εκ μέρους μας...
 8. Ομολογουμένως, όχι η θετικότερη και, οπωσδήποτε, μια από τις λιγότερο αθώες και λιγότερο άμοιρες ευθυνών...

διάλογο μεταξύ των μελών αυτής της ολιγάριθμης ακόμη (αλλ' ωστόσο ολοένα αυξανόμενης⁹) κοινότητας, ο οποίος, αν και περιοδικά ενεργοποιείται στα πλαίσια των συνεδρίων ή ημερίδων που κατά καιρούς διοργανώνουν διάφοροι επιστημονικοί φορείς, ατονεί στο μεσοδιάστημα, γεγονός το οποίο εντείνει το έλλειμμα συνοχής που χαρακτηρίζει την όλη συναφή ερευνητική δραστηριότητα. Θέλουμε να πιστεύουμε ότι η εντυπωσιακά μαζική¹⁰ συμμετοχή των συναδέλφων σ' αυτή μας την προσπάθεια υποδηλώνει κατ' αρχάς το κενό που επιχειρεί να καλύψει το εκδοτικό μας εγχείρημα, αλλά και τη βούληση των περισσότερων από εμάς να γνωστοποιήσουμε τις σκέψεις μας και τις ερευνητικές μας αναζητήσεις στα μέλη μιας συλλογικότητας που –ποιος ξέρει;– μπορεί κάποια στιγμή να μετατραπεί σε ενδοομάδα. Η οποία, μετά την απαραίτητη φάση εσωστρέφειας προς απόκτηση σαφούς κοινωνιοψυχολογικής ταυτότητας, θα μπορούσε ενδεχομένως να αποκτήσει κοινωνική ορατότητα στο παγκοσμιοποιημένο γίγνεσθαι της διεθνούς κοινωνικής ψυχολογίας και –γιατί όχι;– ενδεχομένως να συγκροτήσει μια ενεργό μειονότητα, με όλα όσα κάτι τέτοιο σηματοδοτεί και επιφέρει...

Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης, Β. Παυλόπουλος
Αθήνα, Σεπτέμβριος 2010

-
9. Μια απλή καταγραφή των μελών ΔΕΠ στα διάφορα τμήματα της χώρας καταδεικνύει πως αυτή τη στιγμή, το φθινόπωρο του 2010, στα ελληνικά ΑΕΙ υπηρετούν 23 συνάδελφοι όλων των βαθμίδων των οποίων το ΦΕΚ αναφέρει ρητά τον όρο «κοινωνική ψυχολογία», ενώ άλλοι 5 θεραπεύουν ουσιαστικά την ίδια επιστήμη, χωρίς ωστόσο να γίνεται ρητή αναφορά σ' αυτήν... Άλλοι 3 έχουν συνταξιοδοτηθεί. Η τελευταία μόλις αυτό τον μήνα...
 10. Οι περισσότερες «απουσίες» από την παρούσα έκδοση οφείλονται σε δηλωμένη προσωρινή αδυναμία –για διάφορους λόγους, προσωπικής κυρίως υφής– να συμμετάσχουν στο συγκεκριμένο εγχείρημα. Κάποιες άλλες, ελάχιστες, αντανakλούν τη γενικότερη απουσία τους από τον χώρο την περίοδο που αποφασίσαμε να εκδώσουμε τη μικρή αυτή «ανθολογία». Ευελπιστούμε ότι την επόμενη φορά (που θέλουμε να πιστεύουμε ότι θα είναι αρκετά σύντομα) οι απουσίες αυτές θα λιγοστέψουν αισθητά. Σηματοδοτώντας κατ' αυτό τον τρόπο την περαιτέρω φθίνουσα πορεία του ανταγωνισμού «ορθοδοξιών»...